

פרופ. מנשה הראל

זיקת עם ישראל ל"גן המלך" בציון

זיקת עם ישראל לירושלים, וערגת יהודי העולם לציון, נזכרו בספרות העברית בת 4,000 שנה ובעליית מאות אלפי יהודים לארץ ולירושלים עיר קודשנו. אולי נמצא עניין מיוחד בקטע מפרי עטו של חוקר לא יהודי דווקא, האנגלי ג'. ט. ברקליי, הכותב בספרו "קרייה למלך רב" בשנת 1858 על אודות זכותו החוקית של עם ישראל, לאמור: "עיר הערים (ירושלים) תקיף שטח של יותר ממאה מילין מרובעים (260 קמ"ר, כפליים מבימינו), ומספר תושביה יגיע למיליונים (!)... הגישה אליה תהיה נוחה מאד במסילת ברזל קצרה מאל עריש או אשקלון, ואולי אפילו מעזה, שתהיה נודעת כעיר הנמל החשובה ביותר בכל החוף הסורי... ירושלים כזו, בעלת אקלים כה נוח, שלמקומה יתרונות כה מובהקים מן הבחינה האזרחית, המסחרית והגיאוגרפית, יכולה גם לטעון לכתר 'גברת העולם', כאשר יחזרו וישבו ביהודה בעליה החוקיים".

במאמרי זה אדון באתרים שנוסדו ב"עמק המלך" על ידי מלכי יהודה, בתפקודיהם ובגורמים שסייעו לפתח את "גן המלך" ותרומותיו לגידול הבשמים והקטורת לפולחן עבודת בית המקדש בירושלים. בדבריי אלה אנסה להוכיח שם ישראל הוא היחיד בתולדות הארץ שעיצב ופיתח את ירושלים הקדושה לעמנו, והעצים את תפארתה. באשר ליסוד "גן המלך" ב"עמק המלך" בירושלים רק על-ידי בני ישראל בתולדות ארץ ישראל, חשוב לדעת היכן גידלו את הבשמים וצמחי המרפא בימי קדם בציון. ב"עמק המלך" שבנחל קידרון (בראשית י"ד, 17) ב"בריכת המלך" (נחמיה ב', 14) וב"גן המלך" (מלכ"ב כ"ה, 4; ירמיהו נ"ב 7, נחמיה ב, 15). נראה ששלות האתרים האלה מכוונים לתעשיית הקטורת ובשמים של המלך שלמה לפני שלושת אלפים שנה.

"עמק המלך"

נקבע בנחל קידרון שמשמעות שמו קדר-אפל. שהוא האתר הנמוך בירושלים, 600 מטר מעל פני הים, וחם באקלימו. הוא מוקף הרים סביב שגובהם כ- 800 מטר, ואדמתו הנסחפת פורייה ומתאימה לגידול צמחי בושם ותרופה, כי חקלאות השלחין זקוקה לשלושה תנאים: אדמה, מים וחום הקיימים בעמק המלך. אדמת העמק נתדשנה מאמת המים שנבנתה ממימי בית המקדש, ודרכה הוציאו בשלושת הרגלים את פסולת המזבח - זבל הקורבנות והדם אל גן המלך: כפי שמצינו במשנה, לאמור: "אלו ואלו מתערבין באמה ויוצאין לנחל קידרון ונמכרים לגננים לזבל ומועלים בהם" (יומא פ"ה, מ"ו). רמזים על שימוש הצמחים לתרופה נמצאים בספר יחזקאל המתכוון לנחל קידרון: "ועל הנחל שפתו מזה ומזה על כל עץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתום פרי לחודשיו יבכר, כי מימיו מן המקדש המה יוצאים והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה" (מ"ז 12). המעין החשוב של ירושלים הנזכר במקר נובע בעמק המלך, הוא ה'גיחון', הנובע בנחל קידרון מזרחה לעיר דוד, ותפוקתו 60 מעו"ק בשעה. כאן הומלך המלך שלמה (מלכ"א, 33), וחזקיה מלך יהודה הזרים אותו לעיר דרך הנקבה שחפר (דבה"ב, ל"ב 30).

עמק המלך הוקדש לגידול הבושם והקטורת, השעורה והזית לפולחן בית המקדש.

"בררכת המלך" שלמה

ברכה זו, שכונתה כנראה גם בשם "ברכת השילוח" (נחמיה ג' 15), שימשה כמדומה להתססת ההפרשה והדם של קורבנות בית המקדש ואדם בעיר, כמטרה להכין מהם דשן שאינו מזיק, ומזבל את גן הבשמים של המלך. הדישון הזה, שלוש פעמים במועדי השנה, עם המים הרבים של אמת עיו ערוב שבהר חברון ותפוקתו 60 מעו"ק בשעה, שנבנתה בימי המכבים או הורדוס, הניב בשמים משובחים לבית המקדש כיאה לשם "גן המלך".

"גן המלך"

נזכר בימי דוד המלך כנאמר במקרא על בניית נחמיה את חומת ירושלים בדרום עיר דוד: "ואת חומת ברכת השלח לגן המלך ועד המעלות היורדות מעיר דוד" (ב, 14). בעמק נחל קידרון נובעים מים רבים ממעין הגיחון.

אציין שגן במקרא הוא מקום שאדמתו שופעת מים והוא מופיע תמיד במשמעות שדה שלחין, המושקה ממימי מעין או נחל. אכן, עמק נחל קידרון הנמוך בכ- 200 מטרים מהר המוריה, שעליו נבנה בית המקדש (בראשית כ"ב 2, 14), היה האתר החם ביותר בירושלים, שרק בו אפשר לגדל בשמים וקטורת לפולחן בית המקדש. כאן מצטברת אדמת סחף של שלושה נחלים: קידרון במזרח, גיא בן הינום במערב, ו"הגיא", או עמק עושי הגבינה בתווך. ידוע שהקטורת והבשמים הובאו לירושלים לשלמה בידי מלכת שבא (מלכ"א י' 2; דבה"ב ט' 1), אם כן היכן גידלו אותם, אם לא בגן המלך הסמוך למי שפך הגיחון? אדגיש שבחנוכת בית המקדש זבח שלמה 22,000 ראשי בקר ו- 120,000 צאן (מלכ"א ח' 62-63), ואילו בימי חזקיה מלך יהודה הקריבו בחג הפסח 670 ראשי בקר ו- 3,300 ראשי צאן (דבה"ב כ"ט 32-33). לכוהנים מבית אבטינס הייתה חזקה על הכנת הקטורת לבית המקדש השני, כנזכר במשנה (שקלים פ"ה מ"א; יומא פ"ג מ"א). ובמדרש ילקוט שיה"ש (?) ד' י"ג נאמר על הכוהנים מגדלי הכופר המשמש גם לרפואה בירושלים: "בתי שלחים היו מקיפם לירושלים ולכל אחד היה כופר והיו מלאים בכל מיני בשמים, והכוהנים יוצאים לשם ומביאים צורכי בית המקדש בטהרה". לפי דברי יוסף בן מתתיהו, מנו הכוהנים את מספרם של קורבנות הפסח בבית המקדש שהיה 255,600 (מלחמת היהודים י' ט' ג'). אם נכפיל מספר זה בארבעה בני משפחה אחת של עולי הרגל, נגיע למיליון נפש. המפתיע הוא כיצד לא פרצו מגיפות עקב הזיהום הרב שגרמו בודאי הדם, הפסול וההפרשות שהותירו אחריהם בעלי החיים המוקרבים? יונתן בן עוזיאל, שחי בסוף ימי בית שני, מציין בתרגומו לקהלת ב' 5, שבו נאמר: "עשיתי לי גנות ופרדסים ונטעתי בהם עץ כל פרי, עשיתי לי בריכות מים להשקות מהם יער צומח עצים". וכתב: "אשר זרע בהם כל עשבי בשמים אשר הביאו אליו השדים והרוחות מארץ הודו וכל עצי פרי. והם השתרעו מחומת העיר ירושלים עד מי השילוח". מעניין שפרופ. נ' אביגד, זכרו לשבח, חפר בעיר העליונה של ירושלים בשנת 1997 וגילה ששם היה בית ריקוח לבשמים, וכלים לתעשייה זו מימי בית שני (העיר העליונה של ירושלים 1980)

הר הזיתים (זכריה י"ד 4)

ההר קרוי כך משום שסלעיו הקיר טוניים והרכים שאין כמוהם בכל הרי ירושלים, היו נוחים לנטיעת עצי זית, משום ששורשיהם עדינים ואינם חודרים עמוק לסלע הגיר הקשה. הוא מכונה גם הר המשחה (משנה מידות פ"ב, מ"ד), כי בשמן הזית היו מושחים את המלכים והוא שימש בעיקר למאור נר התמיד ועשר מנורות הזהב בעלי שבעת הקנים בבית המקדש (שמות כ"ז 20). בגלל גובהו, כשמונים מטר מעל הר הבית, נהגו היהודים לעלות עליו לתפילה בחגי ישראל מול המקדש; על הר זה שכן כבוד ה' (יחזקאל י"א 23), וכאן שרף הכוהן הגדול את הפרה האדומה, וכן נבחר המקום הזה לבנין המזבח לעבודת האלוהים. לרגלי הר זה המכונה גת שמנא בברית החדשה, התפללו ישוע ותלמידיו (מרקוס י"ד 22). בסוף ימי בית שני נכרתו כל העצים בסביבות ירושלים ונשמדו כל עצי הזית ביד הרומאים כדי מרחק 100 סטדיות (15 ק"מ), (מלחמת היהודים ו' ב' ז'). בגלל גובהו הרה של ההר הוא נבחר לתצפית ולהשאת משואות בראשי החודשים ובחגים לכל חבלי הארץ ולגלות בבל (ירושלמי פ"ב ה"ב).

סיכום

ירושלים וציון נזכרו 821 פעמים בתנ"ך ו- 3,212 בספרות חז"ל, בשל חשיבותה הדתית והלאומית לעם ישראל. אולם הקוראן הקדוש למוסלמים לא העלה את שמה בזיכרונו אף לא פעם אחת, מדוע?

ירושלים של ימי בית שני השתרעה על שטח של 1,800 דונם והייתה העיר הגדולה והמבורכת בארץ. היא נבנתה במלוא פארה בעיקר על-ידי הורדוס המלך וצאצאיו במשך 46 שנים (הבשורה ליוחנן ז' 20). הר הבית נבנה בידי 10,000 עובדים יהודים במשך 10 שנים, ובית המקדש נבנה תוך שנה וחצי בידי אלף כוהנים (קדמוניות היהודים ט"ו, י"א, ב'). ירושלים בכל תולדותיה הייתה בירת ארץ ישראל ומקדש עם ישראל רק בימי שלטון היהודים על הארץ, למעט כ- 100 שנים בימי הצלבנים, ואילו במשך אלף שנות שלטון הכובשים המוסלמים את ארצנו, ירושלים לא הייתה בירתם כלל, כי הייתה כפופה לרמלה שאף לא הייתה קדושה להם. כמו כן, ירושלים בימי שלטונם הייתה: "מוכת רעב ומרובת מחלות, ריקה מאדם ומזוהמת" – לפי הסופר מרק טווין (1869); ובירושלים העתיקה לפי החוקר ג' וילסון (1864) היו: "רחובות מתועבים ומטונפים בעצמות חמור, סוס וגמל ובערמות אשפה שגובהן 9 מטר ו- 22 מטר". לפי פרופ. ב"צ דינור, גדול ההיסטוריונים לחקר ישראל, מסורת הגזלה של רכוש יהודי על-ידי הערבים הייתה מנהג שנמסר מדור לדור עד ימינו. הערבים לא רק גזלו את המקומות המקודשים ליהדות, אלא הפכו אותם בשנוי שמם ובסילוף מסורתם למקומות קדושים לאיסלם (זכותנו על הארץ, 1967).

יש לעורר את ראש עיר בירתנו לתכנן מחדש את פיתוח גן העיר הנפלאה והמהוללת והמגדלת בקרבה קטורת ובשמים כדי לחדש ימינו כקדם. אני מקווה שברוב טובו הוא גם ייזום לחגוג את מועדי שלושת הרגלים לעלייה לירושלים, לא רק ליושב בציון, אלא גם "ואסף נידחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ, מארבע כנפות הארץ", (ישעיה י"א 12).